

Wiesław Partyka

Instytut Pedagogiki

Wydział Nauk Społecznych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-5595-2901

INSTYTUCJE OPIEKI W LUBLINIE W XIX WIEKU

Care institutions in Lublin in the 19th century

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie różnych form opieki nad ludźmi ubogimi w Lublinie w XIX wieku. Praca ma na celu nie tylko przedstawienie pewnego stanu rzeczy, jaki istniał w danym okresie, ale również ukazanie dobrych praktyk, które mogą być inspiracją do podejmowania szeroko zakrojonych działań na rzecz pomocy drugiemu człowiekowi. W pracy wykorzystane zostały źródła archiwalne, źródła drukowane oraz literatura przedmiotowa. W omawianym okresie w Lublinie funkcjonowało kilka domów schronienia (przytułków) przeznaczonych dla ubogich różnych wyznań oraz ochronki dla dzieci polskich i żydowskich. Niektóre z tych instytucji miały proveniencję średniowieczną i w ciągu wieków ulegały różnym zmianom, a niektóre były odpowiedzią na bieżące potrzeby i powstawały jako wyraz zaangażowania społecznego szerokich warstw społecznych. Dzięki zaangażowaniu wielu środowisk, możliwe było udzielanie pomocy najbardziej potrzebującym, co przekładało się również na budowanie solidarności społecznej i miało wymiar wychowawczy. W omawianym okresie opieka społeczna na skutek zmian społecznych, gospodarczych i politycznych zaczęła ulegać istotnym zmianom. Z jednej strony funkcjonował jeszcze przedrozbiorowy model opieki, z dru-

giej zaś powstawały zręby nowoczesnego systemu opiekuńczego budowanego w oparciu o solidaryzm i wzajemną odpowiedzialność za drugiego człowieka.

Słowa kluczowe: opieka społeczna, domy schronienia, ochronki, Lublin, XIX wiek.

ABSTRACT

The aim of the article is to show different forms of caring for the poor in Lublin in the 19th century. The aim of the work is not only to present a certain state of things that existed in a given period, but also to show good practices which can be an inspiration to undertake wide-scale activities for the benefit of another human being. In this work archival sources, printed sources and literature were used. In the discussed period there were several shelters for the poor of different religions and orphanages for Polish and Jewish children. Some of these institutions were of medieval origin and underwent various changes over the centuries; others were a response to current needs and were established as an expression of social involvement of broad social strata. Thanks to the involvement of many communities, it was possible to provide assistance to those most in need, which also translated into building social solidarity and had an educational dimension. In the period under discussion, social care began to undergo significant changes as a result of social, economic and political changes. On the one hand the pre-partition model of care was still in place, while on the other hand the foundations of a modern welfare system were being laid, built on solidarity and mutual responsibility for others.

Key words: social welfare, shelter houses, asylums, Lublin, 19th century.

Wstęp

Opieka nad ludźmi opuszczonymi, niedołączonymi, starymi, chorymi i sierotami, od wieków była istotnym elementem funkcjonowania społeczeństwa. Formy tej opieki zmieniały się w zależności od czasu, ustroju czy religii. W okresie przedrozbiorowym na ziemiach polskich zadanie troski o najbardziej potrzebujących przyjął na siebie Kościół, wspierany w tej materii przez różne środowiska – władze miej-

skie, bractwa charytatywne czy zamożnych ludzi świeckich. Pod koniec XVIII wieku, z jednej strony, z uwagi na duży kryzys gospodarczy nasilił się problem ubóstwa i żebractwa, z drugiej, na skutek działalności władz zaborczych, słabnąć zaczęła dominująca dotychczas pozycja Kościoła katolickiego. Wobec zaistniałej sytuacji do głosu coraz silniej zaczęły dochodzić idee oświeceniowe i hasła głoszone przez rewolucję francuską¹. Na fali tych haseł rosło zaangażowanie świeckich społeczników i reformatorów w pomoc potrzebującym, a wiek XIX nazwano stuleciem filantropów².

Wielu historyków wychowania i specjalistów z zakresu pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej od dawna wskazuje na istotne znaczenie opieki w procesie wychowania. Niekwestionowany autorytet w tej dziedzinie, Zdzisław Dąbrowski pisząc, że każda forma opieki związana jest z wychowaniem, widzi w niej najbardziej naturalny i pierwotny rodzaj wychowania³. Podobnego zdania jest również Grażyna Gajewska, uważając że „opieka jest pierwotną działalnością drugiego człowieka, warunkującą jego przeżycie, zachowanie zdrowia, jakości życia, wychowanie”⁴. Wychowawcza funkcja opieki dotyczy nie tylko relacji wychowawca-podopieczny w odniesieniu do opieki nad dziećmi, ale również do opieki nad ludźmi dorosłymi, potrzebującymi wsparcia z różnych przyczyn. Jako że jedną z funkcji pedagogiki opiekuńczej, ale również historii wychowania, jest gromadzenie i rozwijanie wiedzy

¹ M. Senkowa-Gluck, *Życie po rewolucji. Przemiany mentalności i obyczaju w napoleońskiej Francji*, Wrocław-Warszawa 1994, s. 199 i n.

² J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztacki, *Spoleczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Katowice 1998, s. 197; E. Barnaś-Baran, *Dobroczynny nurt opieki, wychowania i kształcenia dzieci i młodzieży w Galicji – stan badań*, w: *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak t. 1, Rzeszów 2011, s. 278.

³ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Olsztyn 2006, s. 89; tenże, *Terminologia pedagogiki opiekuńczej*, w: *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – terażniejszość – przyszłość*, red. E. Jundziłł, R. Pawłowska, Gdańsk 2008, s. 476.

⁴ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Zielona Góra 2009, s. 12.

historycznej z zakresu opieki międzyludzkiej⁵, należy szukać i wskazywać godne naśladowania przykłady takiej działalności w przeszłości.

Mówiąc o działalności opiekuńczej z perspektywy historycznej, należy mieć na uwadze przede wszystkim wszelkiego rodzaju instytucje udzielające pomocy i schronienia ludziom starym, sierotom oraz ubogim potrzebującym wsparcia. Opieka wówczas przybierała charakter materialny, polegający na zapewnieniu dachu nad głową i dostarczeniu pokarmu. Zasadniczo w XIX wieku instytucje opiekuńcze dzieliły się na dwa typy. Były to domy schronienia, w których dużą rolę, szczególnie w zarządzie odgrywał czynnik świecki oraz przytułki parafialne, udzielające schronienia kilku ubogim, pełniącym różne posługi w kościele. Z czasem zaczął powstawać trzeci typ instytucji opiekuńczej, czyli ochronki dla dzieci. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie funkcjonowania placówek opiekuńczych w Lublinie w XIX wieku, kiedy to zaczynał się tworzyć nowoczesny system opieki społecznej, oparty przede wszystkim na działalności społeczeństwa. W Lublinie w XIX wieku funkcjonowało 12 tego typu placówek, z czego 4 prowadzone były przez Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności (Dom Starców i Kalek, Dom Sierot i dwie sale ochrony) a jedna (przytułek dla dzieci) przez oddział Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności. Jako że działalność tych instytucji została już opisana w sposób wyczerpujący⁶, nie ma potrzeby powielania tych kwestii w niniejszym artykule. W związku z tym analizie poddana zostanie działalność opiekuńcza pozostałych siedmiu placówek zlokalizowanych w Lublinie, których celem było socjalne wsparcie osób cierpiących ubóstwo oraz opieka nad osieroconymi dziećmi.

⁵ Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki...*, s. 447.

⁶ Zob. Cz. Kępski, *Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności (1815–1952)*, Lublin 2011; A. Puszka, J. Szady, *Dom Dziecka imienia Janusza Korczaka w Lublinie w latach 1855–2010*, Lublin 2011; K. Latawiec, *Działalność przytułku dziecięcego Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Lublinie w latach 1868–1915*, w: *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, red. K. Jakubiak, W. Jamrozek, t. 2, Bydgoszcz 2002, s. 166–184.

1. Dom schronienia

Termin „dom schronienia” jest określeniem umownym. Posługiwano się nim dla określenia placówek funkcjonujących w większych miastach i posiadających wyodrębnione Rady Szczegółowe. Na Lubelszczyźnie najwcześniej powstałym i największym był Główny Dom Schronienia w Lublinie. Ufundowany przez mieszczan lubelskich w 1419 roku funkcjonował w okresie przedrozbiorowym jako główny szpital lubelski pod wezwaniem Świętego Ducha⁷. Do czasów dzisiejszych zachował się kościół Św. Ducha na rogu ul. Świętoduskiej i Krakowskie Przedmieście. Do lat 30. XIX wieku zarządzał nim prepozyt, a od 15 sierpnia 1834 roku Rada Szczegółowa podlegająca Radzie Głównej Opiekuńczej. Rada Szczegółowa składała się zazwyczaj z opiekuna prezydującego, obywateli znanych w lokalnym środowisku z działalności filantropijnej oraz lekarza naczelnego⁸. Pierwszym opiekunem stojącym na czele Rady Szczegółowej lubelskiego domu schronienia był Marcin Kozyrski. Po nim funkcję tę sprawował Jan Czerski. Mimo iż nie była to placówka medyczna, to posiadała swojego lekarza, który dbał o zdrowie pensjonariuszy. Z racji urzędu wchodził również w skład Rady Szczegółowej. Funkcję lekarza pełnili m.in. Antoni Wasilkowski i Stefan Gąsiorowski. W skład Rady wchodził również ks. Wincenty Pieńkowski, późniejszy biskup lubelski.

Po 1870 roku, kiedy likwidacji uległa Rada Główna Opiekuńcza, dom schronienia znajdował się pod zarządem Lubelskiej Rady Gubernialnej, z ramienia której zarządzał nim opiekun-kurator. W latach 90. XIX wieku z ramienia Rady funkcję opiekuna-kuratora pełnił Konstanty Skolimowski⁹.

⁷ D. Prucnal, *Szpital przy kościele p.w. Ducha Świętego w Lublinie w latach 1419–1655*, Lublin 2005, s. 17 i n.

⁸ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1834, t. XV, s. 19.

⁹ *Raport Lubelskiej Gubernialnej Rady dobroczynności publicznej o stanie podporządkowanych jej instytucji dobroczynnych za 1891 rok*, Lublin 1892 [dalej: *Raport za 1891*], s. 30; *Raport Lubelskiej Gubernialnej Rady dobroczynności publicznej o stanie podporządkowanych jej instytucji dobroczynnych za 1894 rok*, Lublin 1895 [dalej: *Raport za 1894*], s. 31.

Tabela 1
Skład Rady Szczegółowej Domu Schronienia Św. Ducha
w latach 1834–1842

Rok	Opiekun prezydujący	Członkowie
1834	Marcin Kozyrski	Wincenty Ostrowski, Józef Warchołowicz, Antoni Wasilkowski – lekarz szpitala
1836	Marcin Kozyrski	Wincenty Ostrowski, Józef Warchołowicz, Stefan Gąsiorowski – lekarz naczelny szpitala
1837	Jan Czernski	Józef Warchołowicz, Stefan Gąsiorowski – lekarz naczelny szpitala, ks. Wincenty Pieńkowski
1838	Jan Czernski – sędzia	Stefan Gąsiorowski, ks. Wincenty Pieńkowski, Serafin Konwicki
1839	vacat	ks. Wincenty Pieńkowski, Serafin Konwicki – patron Tryb. Cyw. Gub. Lubelskiej, Stefan Gąsiorowski – właściciel apteki, naczelny lekarz – vacat
1840	vacat	ks. Wincenty Pieńkowski, Serafin Konwicki – patron Trybunału, Stefan Gąsiorowski – właściciel apteki
1842	vacat	ks. Wincenty Pieńkowski, Serafin Konwicki – patron Trybunału Cywilnego Gub. Lub., Stefan Gąsiorowski – właściciel apteki

Źródło: Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1834, Warszawa 1835, s. 168; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1836, Warszawa 1838, s. 151; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych za rok 1837, Warszawa 1838, s. 137; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych Królestwa Polskiego za rok 1838, Warszawa 1839, s. 28; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1839, Warszawa 1841, s. 211; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1840, Warszawa 1842, s. 202; Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1841, Warszawa 1843, s. 367.

Budynek, w którym mieścili się objęci opieką ubodzy, według źródeł XIX-wiecznych, był w złym stanie i potrzebował pilnych remontów. Taka sytuacja utrzymywała się praktycznie od końca XVIII wieku i niewiele robiono w tym zakresie. Częściowo spowodowane było

to brakiem funduszy, częściowo zaniedbaniami ze strony zarządców i biernością ze strony władz. Podopieczni Domu Schronienia Św. Ducha w Lublinie mieszkali w kamienicy składającej się z 10 izb, z czego ubodzy zajmowali jedynie 2 izby na parterze, w jednej izbie na piętrze mieszkał proboszcz szpitalny, a później zakrystian, reszta pomieszczeń ze względu na zły stan techniczny stała pusta (lata trzydzieste i pięćdziesiąte XIX wieku)¹⁰. Pogarszający się stan budynku sprawił, że ubodzy, którzy w nim dotychczas mieszkali, zostali przeniesieni w inne miejsce, a sam budynek rozebrano w drugiej połowie XIX wieku. Sytuacja taka może dziwić ze względu na fakt, że lubelski dom schronienia oficjalnie dysponował dosyć okazałymi funduszami, jednak ze względu na długoletnie spory o majątek toczące się pomiędzy proboszczem kościoła Św. Ducha a zarządem Domu Schronienia Św. Ducha, korzystanie z tych funduszy było utrudnione. Dopiero w 1855 roku decyzją Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego zawarte zostało porozumienie pomiędzy tymi dwiema stronami i Dom Schronienia miał otrzymać w kapitałach 8674 rubli srebrem, dwa domy w Lublinie wartości około 6000 rubli srebrem, roczny czynsz w wysokości 172 rubli srebrem 30 kopiejek i prawo wolnego wyrębu na potrzeby domu w lasach należących do dóbr Konopnica¹¹. W późniejszych latach majątek ten ulegał jeszcze wielu modyfikacjom. Mimo tak okazałego, jak na owe czasy majątku, nie tylko nie zadbano o budynek domu schronienia, ale również zakres opieki nad potrzebującymi nie był zbyt duży. Do lat 60. XIX wieku opieką stacjonarną obejmowano 12 osób. Było to zazwyczaj 6 kobiet i 6 mężczyzn, w 1865 roku było to już 19 osób, a w 1867 – 20. Pod koniec XIX wieku liczba miejsc etatowych w tej placówce określona została na 25 osób¹². Każdy podopieczny obok udzielonego mu dachu nad głową otrzymywał stałe miesięczne wspar-

¹⁰ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (AAL), Rep 60 IV b, 116, *Akta kościoła Św. Ducha w Lublinie 1830–1929*, bns.

¹¹ *Zdanie sprawy z działań szpitali i zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim za rok 1855 [dalej: Zdanie sprawy za rok ...]*, Warszawa 1856, s. 32–33.

¹² W. Partyka, *Opieka instytucjonalna na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Szpitale i przytułki*, Lublin 2017, s. 343.

cie w gotówce¹³. Te osoby, które nie znalazły schronienia w placówce a wymagały pomocy, często korzystały jedynie ze wsparcia finansowego. Lubelski Dom Schronienia stałymi jałmużnami wspierał każdego miesiąca około 25–27 osób¹⁴. Ci, którzy otrzymywali doraźną pomoc, najczęściej zamieszkiwali pomieszczenia udostępnione im przez mieszkańców miasta w swoich domach. Taka sytuacja miała miejsce nie tylko w wieku XIX, ale również na początku wieku XX.

Tabela 2
Lista osób pobierających miesięczne wsparcie z funduszków Domu Schronienia Świętego Ducha w Lublinie w 1908 roku

Lp.	Nazwisko i Imię	ruble	Kopiejki	Miejsce zamieszkania
1	Zbrońska Zofia	3	–	ul. Królewska, dom Brafmana nr 206
2	Grabner Antonina	3	–	ul. Żmigród, dom Kostkowej
3	Man Rozalia	3	–	ul. Złota, dom nr 9, u stróża
4	Adamska Michalina	3	–	ul. Złota, dom nr 9, u Zinewicz
5	Franaszczuk Jadwiga	3	–	
6	Młynarska Franciszka	3	–	ul. Żmigród, dom Kostkowej
7	Gumieniak Petronela	2	50	ul. Radziwiłłowska, dom Siemigana, u Kamińskiego
8	Nowakowska Katarzyna	3	–	ul. Złota, dom Migurskiej

¹³ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, sygn. 16, [O wydatkowaniu pieniędzy otrzymanych z Gubernialnej Rady Opiekuńczej, preliminarze budżetowe, spisy osób przebywających w Domu Schronienia, podania o przyjęcie oraz protokoły rewizji nieruchomości Domu Św. Ducha oraz sprawozdanie z działalności Lubelskiej Gubernialnej Rady Opiekuńczej i podległych jej zakładów za 1884 r.], bns.

¹⁴ APL, Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, sygn. 1, [Inwentarz nieruchomości domu schronienia Św. Ducha w Lublinie]; APL, Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, sygn. 11, [O wydatkowaniu pieniędzy otrzymanych z Gubernialnej Rady Opiekuńczej, preliminarze budżetowe, spisy osób przebywających w Domu Schronienia, podania o przyjęcie oraz protokoły rewizji nieruchomości Domu Św. Ducha].

Lp.	Nazwisko i Imię	ruble	Kopiejki	Miejsce zamieszkania
9	Kwaśniewska Magdalena	3	–	ul. Podzamcze nr 550, u tapicera
10	Makuła Aniela	1	50	ul. Grodzka nr 105 w suterenie
11	Pacewicz Katarzyna	3	–	Rynek nr 4
12	Fitulska Józefa	3	–	ul. Krakowskie Przedmieście nr 153, dom N. Jarnuszkiewicza
13	Choromańska Julia	3	–	Przedmieście Czwartek
14	Babilońska Balbina	3	–	Krakowskie Przedmieście, dom Gintowta
15	Guślińska Agnieszka	2	–	Rury Bonifraterskie nr 14
16	Sikorska Ewa	2	–	ul. Grodzka, ochrona żydowska
17	Gadzińska Teofila	2	–	
18	Kiszyc Julia	2	–	Rynek nr 10 u p. Rusieckiej
19	Granatowicz Karolina	3	–	ul. Lubartowska nr 674, dom Bachińskiego
20	Granatowicz Piotr	3	–	ul. Lubartowska nr 674, dom Bachińskiego
21	Szałaj Marianna	3	–	Czechówka za młynem u Białoskórnik
22	Lato Marianna	3	–	Lat 33, Kalinowszczyzna w domu po Kuczyńskiej za kirkutem
23	Jaszczutówna Franciszka	3	–	Lat 49, ul. Dolna Panny Marii, dom Cichockiego
24	Krakiewicz Józefa	3	–	Krakowskie Przedmieście, dom doktora Jaworowskiego
25	Obłoska Marianna	3	–	Pochodzi z Urzędowa, ma 3 dzieci (2–11), mieszka na Wieniawie w domu Bartłomieja Salwy, lat 44, męża zabrali za dwużeństwo do Galicji – Sebastian Rychlak uwięziony na zamku pod sądem
26	Krasuska Maria	3	–	ul. Złota nr 6

Źródło: APL, *Dom Schronienia...*, sygn. 1, s. 70–70 v.

2. Przytułki

Przytułki, lub jak je nazywano do początku XIX wieku – szpitale parafialne, a od XIX stulecia – parafialne domy schronienia, miały długą tradycję w dziejach opieki społecznej. Proces powstawania tych instytucji zapoczątkowany został pod koniec XVI wieku¹⁵. Nie pełniły one funkcji lecznicy, a jedynie dawały schronienie niewielkiej liczbie potrzebujących, którzy byli ściśle związani z parafią. Często instytucje te traktowano jako agendy parafii, tradycyjnie utrzymywane przez duchowieństwo oraz parafian i nie utożsamiano ich z zakładami dobroczynnymi, chociaż od wieków taką właśnie rolę odgrywały. W Lublinie w XIX wieku funkcjonowało kilka tego typu instytucji. Jako że w tym czasie w wielu przypadkach funkcjonowała jeszcze opieka typowo wyznaniowa, również i w stolicy guberni lubelskiej działały przytułki przeznaczone dla wyznawców określonej religii. Potrzebujący wyznania rzymsko-katolickiego mogli znaleźć pomoc w dwóch placówkach. Pierwszą z nich był przytułek na Czwartku. Został założony pod koniec XVII wieku przy kościele św. Mikołaja na placu zwanym „Wierzbicki”¹⁶. Podobnie jak wiele tego typu instytucji borykał się z problemami finansowymi. Zapisy uzyskane jeszcze w okresie przedrozbiorowym, w XIX wieku nie przynosiły już żadnych dochodów, a stan budynku pozostawiał wiele do życzenia. Według opisu z roku 1800 był to stary drewniany budynek pokryty gontem¹⁷, a według opisu z 1844 roku „dom od starości upadający”¹⁸. Przytułkiem tym zarządzał proboszcz parafii św. Mikołaja i do jego zadań należało zarówno utrzymanie budynku, jak i przebywających w nim ubogich. W związku z powyższym

¹⁵ M. Surdacki, *Ustrój polskich szpitali potrydenckich*, „Roczniki Humanistyczne”, 48, 2000, z. 2, s. 543–544.

¹⁶ J. A. Wadowski, *Kościoły lubelskie*, Kraków 1907, s. 90; Z. Góralski, *Szpitala na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, cz. II, Lublin 1999, s. 64.

¹⁷ AAL, Rep 60 A 182, *Actus Visitationis Generalis Decanatus Lublinensis ab Illustrissimo Excellentissimo et Reverendissimo Domino Adalberto Leszczyc Skarszewski Episcopo Helmensi et Lublinensi Peractae Anno Domini M.D.C.C.C.*, s. 34.

¹⁸ AAL, Rep 60 IVa, nr 39, *Raport o szpitalach w diecezji lubelskiej z 1843–1844 roku*, s. 205 v–206.

ze schronienia w tej placówce mogło skorzystać bardzo niewiele osób. W 1800 roku był to tylko jeden mężczyzna – Józef Wójtowicz¹⁹, a w latach 20. XIX wieku było to 4 osoby²⁰. Obowiązkiem ubogich przebywających w przytułku były wszelkiego rodzaju posługi przy kościele, np. otwieranie i zamykanie drzwi, zapalanie i gaszenie świec, noszenie wody, sprzątanie itp. Był to z jednej strony wyraz wdzięczności za okazaną pomoc, a z drugiej powszechny zwyczaj wykorzystywania pensjonariuszy instytucji opiekuńczych jako służbę kościelną przez proboszczów. Prawdopodobnie na skutek braku środków finansowych oraz bardzo złego stanu budynku przytułek ten przestał funkcjonować jeszcze w I połowie XIX wieku.

Drugim przytułkiem dla ubogich wyznania rzymsko-katolickiego był Zakład Ubogich Bractwa Miłosierdzia. W źródłach XIX-wiecznych przytułek ten nazywany był również szpitalem katedralnym. Geneza przytułku prowadzonego przez Bractwo Miłosierdzia sięgała roku 1603²¹. Na przestrzeni wieków kilkakrotnie zmieniał swoją lokalizację. Początkowo znajdował się w kamienicy zwanej „Misiowska”, potem razem z przytułkiem prowadzonym przez siostry miłosierdzia na Podwalu. Pod koniec XVIII wieku ubodzy przeniesieni zostali do kamienicy na Krakowskim Przedmieściu, a już według źródeł z 1823 roku placówka ta znajdowała się przy ul. Grodzkiej 103. Był to murowany, jednopiętrowy budynek, kryty gontem. Plac pod jego budowę ofiarował Kalinowski, a ks. Sebastian Krakowiecki, kanclerz kolegiaty lubelskiej, wystawił przytułek²². Jeżeli chodzi o majątek tej instytucji, to pod koniec XVIII wieku prowizje od zgromadzonych wcześniej kapitałów nie wystarczały nawet na żywność dla ubogich, więc ci musieli zbierać jałmużnę na swoje utrzymanie²³. Dopiero gdy 22 sierpnia 1800 roku kanonik katedry chełmskiej ks. Ignacy Chaborski zapisał 3000 zł (450 rubli srebrem) na rzecz domu dla ubogich, którzy mieli pełnić posługę

¹⁹ AAL, Rep 60 A 182, *Actus Visitationis...*, s. 11.

²⁰ APL, Urząd Muncypalny i Magistrat Miasta Lublina 1809–1874 (AmL), sygn. 2192, *Spis szpitali parafialnych miasta Lublina 1818–1868*, s. 33.

²¹ J. A. Wadowski, *Kościoły...*, s. 154–155.

²² APL, AmL, sygn. 2192, *Spis szpitali...*, s. 24–25.

²³ *Zdanie sprawy za rok 1840*, s. 144.

przy kościele katedralnym, warunki podopiecznych nieco się poprawiły. Suma ta zabezpieczona została na dobrach Siennica Różana na roczny procent w wysokości 120 zł (18 rubli srebrem). Za zgodą biskupa Wojciecha Skarszewskiego sumę tę przejęła pod swój zarząd kapituła katedralna i z dochodzących procentów utrzymywała ubogich²⁴. Dzięki kolejnym zapisom i darowiznom kapitał zakładu powoli rósł i w latach 60. XIX wieku wynosił już około 1050 rubli srebrem²⁵. Jeżeli chodzi o zarząd, to do 1838 roku przytułkiem tym zarządzało Bractwo Miłosierdzia. W 1838 roku powołana została Rada Szczegółowa placówki, podlegająca Radzie Głównej Opiekuńczej.

Tabela 3
Skład Rady Szczegółowej Zakładu Bractwa Miłosierdzia

Rok	Opiekun prezydujący	Członkowie
1838	ks. Michał Leszczyński	Jan Konwicky, ks. Franciszek Szydoczyński, Franciszek Golcz, Marcin Szczuka
1839	ks. Michał Leszczyński	Jan Konwicky – zastępca opiekuna, Marcin Szczuka – asesor sądu kryminalnego gub. lubelskiej i podlaskiej, ks. Franciszek Szydoczyński, Franciszek Golcz
1840	ks. Michał Leszczyński	Jan Konwicky, ks. Franciszek Szydoczyński, Franciszek Golcz, Marcin Szczuka – asesor sądu kryminalnego gub. lubelskiej
1842	ks. Michał Leszczyński – kanonik	Jan Konwicky, ks. Franciszek Szydoczyński, Franciszek Golcz, Marcin Szczuka

Źródło: *Zdanie sprawy za rok 1838*, s. 30; *Zdanie sprawy za rok 1839*, s. 211; *Zdanie sprawy za rok 1840*, s. 202; *Zdanie sprawy za rok 1841*, s. 367–368.

²⁴ AAL, Rep 60 XI 37, *Akta i rozporządzenia dotyczące domów schronień dla starców i kalek 1845–1924*, s. 261–261 v.

²⁵ *Zdanie sprawy za rok 1867*, s. 162.

Pod koniec XVIII wieku zakład ten utrzymywał 6 mężczyzn i 8 kobiet²⁶, w roku 1823 było to już tylko 7 osób. Zgodnie z wolą fundatora (ks. Chaborskiego), ubodzy korzystający ze schronienia i utrzymywani z funduszu, który ofiarował mieli pełnić służbę w kościele katedralnym²⁷. W kolejnych latach, aż do lat 60. XIX w. szpitalik ten utrzymywał jedynie czterech ubogich mężczyzn²⁸. Podopieczni tego zakładu nazywani byli „świętnikami”, a ich głównym zadaniem było przebywanie w kościele katedralnym od rana do wieczora i spełnianie różnych posług. W zamian oprócz utrzymania w przytułku otrzymywali drobne, ale stałe wsparcie finansowe, wynoszące w latach 50. i 60. XIX w. od 13 do 20 zł miesięcznie²⁹. Źródła nie przekazują żadnych precyzyjnych informacji do kiedy funkcjonował ten przytułek, jednak prowadzona przy nim księga dochodów i wydatków kończy się na 1864 r., można więc przypuszczać, że wówczas przestał istnieć.

W 1784 roku król Stanisław August Poniatowski wydał zgodę ewangelikom na założenie w Lublinie zboru, szkoły i szpitala³⁰. W 1823 roku Jan Piaskowski zapisał dom, w którym miejsce i opiekę miały znaleźć stare i chore osoby wyznania ewangelickiego³¹. Mimo iż zamiarem Piaskowskiego było utworzenie szpitala dla chorych ewangelików, instytucja ta pełniła do końca XIX wieku funkcję przytułku dla 1–4 osób³². Niewielka liczba podopiecznych dzięki zapisom i dobrowolnym ofiarom miała zapewnione utrzymanie i opiekę i nie musiała zabiegać o to

²⁶ AAL, Rep 60 A IV, *Fundusze szpitalów Ziemi Lubelskiej y Powiatu Urzędowskiego. Ekstrakt szpitalów y tychże funduszów w Ziemi Lubelskiej y Powiecie Urzędów znajdujących się. Z protokołu Komissyi Cywilno Wojskowej teyże Ziemi y Powiatu dla wiadomości J. W. Skarszewskiego Biskupa nominata lubelskiego y chełmskiego przez X. K. B. S, O. K, S. Z. C, K. K. K, K. C. W, Z. L, y P. U, wypisany roku 1790 w dniach miesiąca grudnia (wraz z dodatkiem dla Ziemi Łukowskiej)*, s. 5 v–6.

²⁷ APL, AmL, sygn. 2192, *Spis szpitali...*, s. 24

²⁸ AAL, Rep 64 A 64, *Regestr wydatków na szpital katedralny lubelski 1801–1864*.

²⁹ AAL, Rep 60 XI 37, *Akta i rozporządzenia...*, s. 261 v; AAL, Rep 64 A 64, *Regestr wydatków...*

³⁰ Z. Góralski, *Szpitala...*, s. 63.

³¹ Zdanie sprawy za rok 1834, s. 151.

³² *Szpitala i zakłady dobroczynne w guberni Lubelskiej w roku 1882*, „Wiek. Gazeta polityczna, literacka i społeczna”, 1883, nr 228, s. 2.

sama prosząc o jałmużnę, jak to było w wielu tego typu placówkach. W 1834 roku powołana została Rada Szczegółowa dla tego zakładu, której zadaniem było m.in. przekształcenie przytułku w lecznicę. Mimo czynionych zabiegów zakład nie mógł rozwinąć swojej działalności i nadal pozostawał przytułkiem, w związku z czym w 1842 roku Rada Szczegółowa została rozwiązana³³. Po 1870 roku przytułek ten znalazł się pod zarządem Lubelskiej Gubernialnej Rady Dobroczynności Publicznej.

Tabela 4
Skład Rady Szczegółowej przytułku ewangelickiego w Lublinie

Rok	Opiekun prezydujący	Członkowie
1834	Adam Fritsch	Karol Hintz [Hincz], Andrzej Wassali, Antoni Soldau, Stanisław Hildebrand – lekarz
1836	Adam Fritsch	Karol Hintz [Hincz], Andrzej Wassali, Antoni Soldau, Mateusz Mikuliński – magister medycyny i chirurgii, lekarz naczelny
1837	Adam Fritsch	Karol Hintz [Hincz], Andrzej Wassali, Antoni Soldau
1838	Adam Fritsch	Karol Hintz [Hincz], Andrzej Wassali, Antoni Soldau
1839	Adam Fritsch – obywatel	Karol Hincz – właściciel apteki, Andrzej Wassali – obywatel, Antoni Soldau – obywatel

Źródło: Zdanie sprawy za rok 1834, s. 168; Zdanie sprawy za rok 1836, s. 151; Zdanie sprawy za rok 1837, s. 137; Zdanie sprawy za rok 1838, s. 28; Zdanie sprawy za rok 1839, s. 211.

Jak już wyżej wspomniano zakład ten udzielał schronienia bardzo niewielkiej liczbie potrzebujących. W 1835 roku były to jedynie 2 kobiety i sierota³⁴. Przez cały XIX wiek liczba utrzymywanych w przytułku podopiecznych wahała się od 1 do 4. Dodatkowo w tej placówce funkcjonowała szkółka, do której mogły uczęszczać ubogie dzieci. Niestety nic więcej na temat tego przedsięwzięcia nie wiadomo.

³³ *Zdanie sprawy za rok 1841*, s. VIII.

³⁴ *Zdanie sprawy za rok 1835*, s. 95.

Z opiekuńczych instytucji wyznaniowych funkcjonował jeszcze w Lublinie przytułek żydowski. Założony został prawdopodobnie już około 1550 roku u stóp zamku³⁵. Niestety, większość materiałów źródłowych dotyczących społeczności żydowskiej na Lubelszczyźnie uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej, stąd też niewiele wiadomo na temat jego funkcjonowania w okresie przedrozbiorowym. Prawdopodobnie pozostawał pod nadzorem gminy żydowskiej i utrzymywany był z dobrowolnych składek. Pierwsze pewne informacje źródłowe pochodzą dopiero z połowy XIX wieku. W 1855 roku funkcjonował przytułek żydowski z 14 miejscami, w którym schronienie w ciągu roku znalazło 30 osób, a niejaka Gela Mendelsohn zapisała ubogim Żydom lubelskim 900 rubli srebrem, które zabezpieczyła na hipotecę³⁶. W 1857 roku żydowski rzemieślnik Berek Cwajg przekazał w testamencie gminie żydowskiej swój dom z przeznaczeniem na sierociniec. Postanowiono w tym miejscu otworzyć ochronkę, do której miały być przyjmowane dzieci ubogich rodziców a także sieroty³⁷. Na wniosek Gubernatora Cywilnego Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych zezwoliła na utworzenie w Lublinie Sali Ochrony dla Starozakonnych. Na przewodniczącego Rady Szczegółowej Sali Ochrony Starozakonnych wyznaczono Natana Millera, a na członków tejże Rady: Berka Majersona, B. Grunfelda, Adolfa Edelsztejna, T. Korngolda, Aszera Rozenblata i Iozefa Erlicha. Początkowo planowano otworzyć salę ochrony dla dzieci przychodnich ubogich rodziców, uczęszczających wyłącznie w dni powszednie, a otwarcie domu przytułku odłożyć do dnia zgromadzenia niezbędnych funduszy. Dom Cwajga ze względu na niekorzystne ze względów zdrowotnych położenie (ul. Podzamcze) został wydzierżawiony, a ochronkę uruchomiono w 1862 roku w domu wynajętym od Moszka Kostenberga za roczny czynsz 92 rubli 50 kopiejek³⁸. W 1866 roku zakupiono dom na ul. Ruskiej (nr 421), a w 1867 kolejny

³⁵ Z. Góralski, *Szpitala...*, s. 70.

³⁶ *Zdanie sprawy za rok 1855*, s. bns; *Zdanie sprawy za rok 1867*, s. 162.

³⁷ R. Kuwałek, *Żydowskie ślady*, w: *Ścieżki pamięci: żydowskie miasto w Lublinie – losy, miejsca, historia*, red. J. J. Bojarski, Lublin 2002, s. 192–193.

³⁸ B. Sandler, *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Wrocław 1968, s. 43.

lokal przy ul. Grodzkiej 109 z przeznaczeniem na ochronę oraz dom dla starców i kalek. W 1892 roku na ochronę wynajęty został piętrowy dom nr 688 przy ul. Lubartowskiej³⁹. Początkowo ochrona nie posiadała stałych kapitałów, utrzymywała się z wynajmu swoich nieruchomości, wsparcia od gminy żydowskiej, zasiłków rządowych i prywatnej dobroczynności. Z czasem zaczęła jednak gromadzić kapitał i już w 1894 roku była w posiadaniu ponad 4 tys. rubli. Po 1870 roku ochrona przeszła pod zarząd Lubelskiej Gubernialnej Rady Dobroczynności Publicznej. W latach 90. XIX wieku z jej ramienia opiekunem-kuratorem placówki był kupiec Józef Zejdenman⁴⁰. W 1894 roku w ochronie z oddziałem dla starców utrzymywano 35 dzieci i 25 starców. Mimo iż liczba miejsc etatowych określona została na 43, to każdego roku placówka ta dawała schronienie potrzebującym ponad wyznaczony etat.

3. Ogrzewalnia miejska

Placówka ta przeznaczona była dla ubogich i bezdomnych mieszkańców Lublina. Funkcjonowała ona w okresie zimowym od 1 grudnia lub 1 stycznia do 1 kwietnia. Pierwsza wzmianka o ogrzewalni zorganizowanej przez władze Lublina pochodzi z 1854 roku. Wówczas to inspektor policji w piśmie skierowanym do Magistratu zakomunikował, że przygotowane zostały dwie sale na ul. Namiestnikowskiej. Jedna na pierwszym piętrze dla 16 kobiet, druga na parterze dla 7 mężczyzn. Do opalania, oświetlania i pilnowania porządku w tych dwóch salach oddelegowany został jeden z policjantów, Jacenty Ługowski⁴¹. W kolejnych latach również na czas miesięcy zimowych miasto organizowało takie ogrzewalnie. Nie dysponując osobnym budynkiem przeznaczonym na ten cel, każdego roku miasto dzierżawiło od różnych właścicieli pomieszczenia dla ubogich. W okresie od 1 grudnia 1855 do 1 kwietnia 1856 roku dzierżawiono taki lokal pod numerem 103 od

³⁹ Y. Mazyar, *Żydowskie instytucje szkolno-opiekuńcze w Lublinie w latach 1864–1914*, Lublin 2009, s. 65–70.

⁴⁰ *Raport za 1891*, s. 30; *Raport za 1894*, s. 31.

⁴¹ APL, AmL, sygn. 2285, *Akta dotyczące dozorów parafialnych domów schronienia, 1843–1867*, s. 340–341.

Kapituły Katedry Lubelskiej za sumę 60 rubli srebrem. Gubernator Cywilny Lubelski apelował w 1858 roku, aby zorganizować taką ogrzewalnię w budynku należącym do miasta, np. w Starym Kryminale po Potockich, ograniczając w ten sposób koszty wynikające z dzierżawy. Niestety, postulat ten nie został zrealizowany i w dalszym ciągu wynajmowano lokale na potrzeby ubogich i bezdomnych. W kolejnych latach takie ogrzewalnie organizowano m.in. przy ul. Olejnej nr 31 za 45 rubli srebrem, ul. Poczętkowskiej czy ul. Królewskiej⁴².

4. Przytułek św. Antoniego

Instytucja ta wiąże się ściśle z postacią ks. Ignacego Kłopotowskiego, działacza społecznego, opiekuna ubogich i wydawcę. Jako młody kapłan, tuż po święceniach w 1892 roku wstąpił w szeregi Lubelskiego Towarzystwa Dobroczynności⁴³. Od samego początku włączył się bardzo czynnie w jego działalność inicjując i prowadząc wiele przedsięwzięć. Głównym dziełem ks. Kłopotowskiego był przytułek dla moralnie zaniedbanych kobiet pod wezwaniem św. Antoniego. Nie wiadomo do końca, czy był to autorski pomysł samego księdza, czy też inspiracją była inicjatywa działaczki LTD, księżnej Marii Woronieckiej z Kań, która zaproponowała założenie przytułku dla 12 ubogich położnic, bez dochodzenia okoliczności w jakich zaszły w ciążę⁴⁴. Sama księżna, ażeby w początkowym okresie funkcjonowania tej instytucji nie obarczać finansowo LTD, zadeklarowała, że będzie pokrywać wszelkie koszty przez dwa lata. Ksiądz Kłopotowski rozszerzył zamysł Woronieckiej i w 1896 roku założył przytułek dla moralnie zaniedbanych kobiet, które chciały zerwać z dotychczasowym trybem życia i przygotować się do podjęcia pracy zawodowej. Jako że Kłopotowskiemu, jako osobie prywatnej, nie wyrażono zgody na samodzielne prowadzenie przytułku, dostał się on pod zarząd Lubelskiego Towarzystwa Do-

⁴² Tamże, s. 388, 411, 421, 428, 448, 466, 478, 552.

⁴³ J. Styk, *Działalność i myśl społeczna ks. Ignacego Kłopotowskiego (1866–1931)*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 11, 1983, z. 1, s. 250.

⁴⁴ Tenże, *Ksiądz Ignacy Kłopotowski 1866–1931. Społecznik, publicysta i wydawca*, Warszawa 1987, s. 38.

broczynności⁴⁵. Z jednej strony więc formalnie była to instytucja należąca do LTD i działała pod jego kontrolą, z drugiej zaś cieszyła się dużą autonomią, była samowystarczalna finansowo a jej głównym opiekunem był ks. Kłopotowski⁴⁶. Formalna jedynie zależność placówki od LTD sprawiła, że cały ciężar organizacji przytułku spadł na barki ks. Kłopotowskiego. Początkowo zakład ten mieścił się w wynajmowanych pomieszczeniach, z czasem zaś zakupiono dla niego dom (od Towarzystwa Dobroczynności) przy ul. Namiestnikowskiej 310, gdzie funkcjonował do 1905 roku⁴⁷. Dzięki zamożnym protektorkom, a z czasem dzięki odpowiedniemu zorganizowaniu zakładu, był on praktycznie samowystarczalny. Kłopotowski chciał, aby w zakładzie dziewczęta wykonywały i uczyły się pięciu rodzaju prac zarobkowych: tkactwa, pończosznictwa, krawiectwa, prania, prasowania⁴⁸. W początkowym okresie przytułek św. Antoniego udzielał schronienia kilkunastu osobom, a już kilkanaście lat później liczba podopiecznych dochodziła do 60. Do opieki nad dziewczętami ks. Kłopotowski zaangażował siostry mariawitki związane z Felicją Karłowską, jednak później, kiedy maria-wityzm został wyklęty, zrezygnował z ich usług⁴⁹. W 1905 roku zakład został przeniesiony poza granice Lublina, na Wiktoryn. Był to 10-morgowy folwark podarowany na rzecz przytułku św. Antoniego przez zaprzyjaźnionego z ks. Kłopotowskim ziemianina Jana Klenieckiego z Kluczkowic⁵⁰. Wówczas to ks. Kłopotowski rozpoczął starania o sprowadzenie do przytułku sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej z Winiar pod Poznaniem. Po przezwyciężeniu wielu trudności pierwsze siostry Pasterki pojawiły się na Wiktorynie w 1906 roku i podjęły się prowadzenia przytułku⁵¹. W 1908 roku ks. Kłopotowski wyjechał do Warsza-

⁴⁵ G. Dobrska, *Tylko miłością i cierpliwością. 100-letnie dzieje Domu Dobrego Pasterza w Lublinie*, Jabłonowo-Zamek 2006, s. 2.

⁴⁶ Cz. Kępski, *Lubelskie...*, s. 60.

⁴⁷ J. Styk, *Działalność i myśl...*, s. 251; Tenże, *Ksiądz Ignacy...*, s. 40.

⁴⁸ G. Dobrska, *Tylko miłością...*, s. 3.

⁴⁹ J. Styk, *Działalność i myśl...*, s. 251.

⁵⁰ J. Styk, *Ksiądz Ignacy...*, s. 40; G. Dobrska, *Tylko miłością...*, s. 3.

⁵¹ J. Styk, *Ksiądz Ignacy...*, s. 42–44.

wy pozostawiając swoje dzieło w rękach Pasterek, które przez kolejne dziesięciolecia rozwijały powierzony sobie instytut⁵².

Podsumowanie

Działalność opiekuńcza realizowana w Lublinie w XIX wieku przez różne podmioty i instytucje bazowała w dużej mierze na wzorcach wypracowanych jeszcze w okresie przedrozbiorowym. Na skutek przemian społecznych, gospodarczych i politycznych część instytucji opiekuńczych uległa likwidacji a część przeszła znaczącą reorganizację. W Lublinie, który od wieków był miastem wielonarodowościowym i wielowyznaniowym, funkcjonowały instytucje wspierające potrzebujących wywodzących się z określonego środowiska. W XIX wieku w mieście funkcjonowały zarówno placówki przeznaczone dla katolików, ewangelików i Żydów. Działalność społeczna aktywizowała całą lokalną społeczność, szczególnie ziemiaństwo i urzędników miejskich, wspieraną przez Kościół i gminy wyznaniowe. Takie zaangażowanie nie tylko przynosiło ulgę cierpiącym niedostatek, ale pełniło również funkcję wychowawczą dla kolejnych pokoleń, pokazując, że obok znajdują się ludzie potrzebujący, obok których nie można przejść obojętnie, ale należy się nad nimi pochylić i im pomóc. Kształtowano w ten sposób właściwe postawy obywatelskie a przez zakładanie nowych instytucji opiekuńczych tworzono nowoczesny system opieki społecznej. Pamiętając o wychowawczym znaczeniu działalności opiekuńczej, należy mieć również na uwadze istotę badań historycznych z zakresu historii wychowania i opieki, które pozwalają nie tylko odkrywać przeszłość, ale mogą być inspiracją do podejmowania szeroko rozumianej działalności opiekuńczo-wychowawczej w czasach obecnych.

⁵² G. Dobrska, *Tylko miłością...*

Bibliografia:**Źródła archiwalne**

- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Actus Visitationis Generalis Decanatus Lublinensis ab Illustrissimo Excellentissimo et Reverendissimo Domino Adalberto Leszczyc Skarszewski Episcopo Helmensi et Lublinensi Peractae Anno Domini M.D.C.C.C., sygn. Rep 60 A 182.
- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Akta i rozporządzenia dotyczące domów schronień dla starców i kalek 1845–1924, sygn. Rep 60 XI 37.
- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Akta kościoła Św. Ducha w Lublinie 1830–1929, sygn. Rep 60 IV b, 116.
- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Fundusze szpitalów Ziemi Lubelskiej y Powiatu Urzędowskiego. Ekstrakt szpitalów y tychże funduszków w Ziemi Lubelskiej y Powiecie Urzędów znajdujących się. Z protokołu Komissyi Cywilno Wojskowej teyże Ziemi y Powiatu dla wiadomości J. W. Skarszewskiego Biskupa nominata lubelskiego y chełmskiego przez X. K. B. S, O. K, S. Z. C, K. K. K, K. C. W, Z. L, y P. U, wypisany roku 1790 w dniach miesiąca grudnia (wraz z dodatkiem dla Ziemi Łukowskiej), sygn. Rep 60 A IV.
- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Raport o szpitalach w diecezji lubelskiej z 1843–1844 roku, sygn. Rep 60 IV a, nr 39.
- Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Regestr wydatków na szpital katedralny lubelski 1801–1864, sygn. Rep 64 A 64.
- Archiwum Państwowe w Lublinie. Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, [Inwentarz nieruchomości domu schronienia Św. Ducha w Lublinie], sygn. 1.
- Archiwum Państwowe w Lublinie. Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, [O wydatkowaniu pieniędzy otrzymanych z Gubernialnej Rady Opiekuńczej, preliminarze budżetowe, spisy osób przebywających w Domu Schronienia, podania o przyjęcie oraz protokoły rewizji nieruchomości Domu Św. Ducha], sygn. 11.
- Archiwum Państwowe w Lublinie. Dom Schronienia Świętego Ducha w Lublinie, [O wydatkowaniu pieniędzy otrzymanych z Gubernialnej Rady Opiekuńczej, preliminarze budżetowe, spisy osób przebywających w Domu Schronienia, podania o przyjęcie oraz protokoły rewizji nieruchomości Domu Św. Ducha oraz sprawozdanie z działalności Lubelskiej Gubernialnej Rady Opiekuńczej i podległych jej zakładów za 1884 r.], sygn. 16.

- Archiwum Państwowe w Lublinie. Urząd Muncypalny i Magistrat Miasta Lublina 1809–1874, Akta dotyczące dozorów parafialnych domów schronienia, 1843–1867, sygn. 2285.
- Archiwum Państwowe w Lublinie. Urząd Muncypalny i Magistrat Miasta Lublina 1809–1874, Spis szpitali parafialnych miasta Lublina 1818–1868, sygn. 2192.
- Archiwum Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej w Jabłonowie-Zamku, G. Dobrska „Tylko miłością i cierpliwością. 100-letnie dzieje Domu Dobrego Pasterza w Lublinie”. Jabłonowo-Zamek: 2006, sygn. MK 116/4.

Źródła drukowane

- Dziennik Praw Królestwa Polskiego. XV (1834).
- Raport Lubelskiej Gubernialnej Rady dobroczynności publicznej o stanie podporządkowanych jej instytucji dobroczynnych za 1891 rok. Lublin: 1892.
- Raport Lubelskiej Gubernialnej Rady dobroczynności publicznej o stanie podporządkowanych jej instytucji dobroczynnych za 1894 rok. Lublin: 1895.
- „Szpitale i zakłady dobroczynne w guberni Lubelskiej w roku 1882”. *Wiek. Gazeta polityczna, literacka i społeczna* 228 (1883): 2–3.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1834. Warszawa: 1835.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1835. Warszawa: 1836.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1836. Warszawa: 1838.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych za rok 1837. Warszawa: 1838.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych Królestwa Polskiego za rok 1838. Warszawa: 1839.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1839. Warszawa: 1841.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1840. Warszawa: 1842.
- Zdanie sprawy z czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w roku 1841. Warszawa: 1843.
- Zdanie sprawy z działań szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim za rok 1867. Warszawa: 1868.

Zdanie sprawy z działań szpitali i zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim za rok 1855. Warszawa: 1856.

Opracowania

- Barnaś-Baran, Ewa. „Dobroczynny nurt opieki, wychowania i kształcenia dzieci i młodzieży w Galicji – stan badań”. W: *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. Agnieszka Kawalec, Waław Wierzbieniec, Leonid Zaskilniak, t. 1, 274–295. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011.
- Dąbrowski, Zdzisław. *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2006.
- Dąbrowski, Zdzisław. „Terminologia pedagogiki opiekuńczej”. W: *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – terażniejszość – przyszłość*, red. Elżbieta Jundziłł, Róża Pawłowska, 423–473. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia, 2008.
- Gajewska, Grażyna. *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*. Zielona Góra: PEKW Gaja, 2009.
- Góralski, Zbigniew. *Szpital na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, cz. II. Lublin: Wydawnictwo Norbertinum, 1999.
- Kępski, Czesław. *Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności (1815–1952)*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011.
- Kuwałek, Robert. „Żydowskie ślady”. W: *Ścieżki pamięci: żydowskie miasto w Lublinie – losy, miejsca, historia*, red. Jacek Jerzy Bojarski, 179–201. Lublin: Wydawnictwo Norbertinum, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Izraelskiej w Lublinie, 2002.
- Latawiec, Krzysztof. „Działalność przytułku dziecięcego Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Lublinie w latach 1868–1915”. W: *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, t. 2, red. Krzysztof Jakubiak, Wiesław Jamrożek, 166–184. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002.
- Mazyar, Yuliya. *Żydowskie instytucje szkolno-opiekuńcze w Lublinie w latach 1864–1914*. Lublin: 2009 (mps, Archiwum KUL).
- Partyka, Wiesław. *Opieka instytucjonalna na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Szpital i przytułki*. Lublin: Wydawnictwo TN KUL, 2017.
- Prucnal, Dariusz. *Szpital przy kościele p.w. Ducha Świętego w Lublinie w latach 1419–1655*. Lublin: Wydawnictwo TN KUL, 2005.
- Puszkas, Alicja, Joanna Szady. *Dom Dziecka imienia Janusza Korczaka w Lublinie w latach 1855–2010*. Lublin: Wydawnictwo Werset, 2011.

- Radwan-Pragłowski, Janusz, Krzysztof Frysztacki. *Spoleczne dzieje pomocy czlowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1998.
- Sandler, Bella. *Wychowanie przedszkolne i ksztalcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- Senkowa-Gluck, Monika. *Życ po rewolucji. Przemiany mentalności i obyczajaju w napoleońskiej Francji*. Wrocław–Warszawa: Ossolineum, 1994.
- Styk, Józef. „Działalność i myśl społeczna ks. Ignacego Kłopotowskiego (1866–1931)”. *Roczniki Nauk Społecznych* 11/1 (1983): 249–263.
- Styk, Józef. *Ksiądz Ignacy Kłopotowski 1866–1931. Społecznik, publicysta i wydawca*. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1987.
- Surdacki, Marian. „Ustrój polskich szpitali potrydenckich”. *Roczniki Humanistyczne* 48/2 (2000): 543–560.
- Wadowski, Jan Ambroży. *Kościoty lubelskie*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1907.